

TARİHİN İZİNDE SUDAN

Coğrafya

Sanganeb Doğu Afrika'da Mısır ve Etiyopya ile sınırları olan Nil havzasının önemli bir ülkesidir. Yüzölçümü bakımından dünyada 16. sırada yer alan Sudan Afrika'daki en geniş yüzölçümüne sahip idi. Güney Sudan'ın ayrılmasından sonra Cezayir ve Kongo'dan sonra 1.886.068 km² yüzölçümü ile Afrika'nın 3. ülkesidir. 2011 yılına kadar Sudan, Afrika'nın en büyük ülkesi idi. Ancak Güney Sudan bağımsızlığını ilan edip Sudan'dan ayrılınca topraklarının yaklaşık üçte birini kaybetmiş oldu. Sudan'ın doğusunda Kızıldeniz, Eritre ve Etiyopya, güneyinde Güney Sudan, batısında Libya, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti kuzeyinde ise Mısır vardır. Nil Nehri Sudan'ın ortasından geçerek ülkeyi Doğu ve Batı Sudan olarak ikiye ayırır. Hartum'da birleşen Mavi Nil ve Beyaz Nil Mısır'ı aşıp Akdeniz'e dökülür. Nil nehri Sudan'a hayat vermekle birlikte, ülkenin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel

hayatında önemli rol oynar. Sudan'ın dış ilişkilerinde de Nil nehri başta gelen unsurlardan biridir.

Sudan, siyah demek olan Arapça sūd kelimesinin çoğuludur. Tarihi kaynaklarda, Siyahi insanların ülkesi anlamına gelen Biladü's-Sudan ismi Kızıldeniz'den Batı Afrika kıyılarına kadar uzanan bölgeyi ifade eder. Bugünkü Sudan adı ile tarihi kaynaklarda kastedilen Doğu Biladü's-Sudan'dır. Çad Gölü havzası Orta Sudan, Orta Nijer ve Yukarı Volta'dan Senegal ve Gambia'ya kadar uzan bölge ise Batı Sudan olarak adlandırılan Biladü's-Sudan'ın diğer kısımlarıdır. Sahra altı bölgesinde Orta Afrika ile Kuzey Afrika arasında kalan ve Kızıldeniz'den Atlas Okyanusu'na kadar uzanan geniş alanda yüzyıllar boyunca ticaret kervanları iki nokta arasında hareket etmiştir. Biladü's-Sudan ticaret kervanları, sayısı binlerle ifade edilen develerle burada yüzyıllar boyunca gidip gelmiştir. Kızıldeniz'deki Sevakın ve Masavva limanlarına gelen Uzak doğu ürünleri de dahil olmak üzere ticarete konu her türlü ürünü develere nakleden tüccarlar, bir koldan Senegal'e bir koldan da Fas'a uzanan güzergahta faaliyet göstermiştir. Bölgenin dengesi sömürgecilerin Afrika'ya girişleri ve 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile bozuldu. Ticaret yön değiştirdi. Yerel tüccarlar iflas ederken yerli halk işsiz kaldı. Bu durum karşısında yerel tepkiler doğdu.

'At-Turkiyyah' (Arapça: التركية), 1820'deki fetihten 1880'lerde Mehdi yönetimine kadar Mısır ve İngiliz-Mısır egemenliği dönemi için genel Sudan terimiydi. Hem 'Türk egemenliği' hem de 'Türk egemenliği dönemi' anlamında, Türkçe konuşan seçkinler veya onların atadıkları tarafından yönetimi belirledi. Ordunun ve yönetimin en üst seviyelerinde bu, genellikle Türkçe konuşan Mısırlılar anlamına geliyordu, ancak aynı zamanda Arnavutlar, Yunanlılar, Levanten Arapları ve Mısır devleti Muhammed Ali ve onun soyundan gelenleri de içeriyordu.

Bu terim aynı zamanda Mısır Hidivlerinin hizmetinde çalışan Emin Paşa ve Charles George Gordon gibi Avrupalıları da içeriyordu. 'Türk bağlantısı', Mısır Hidivlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun itibari vassalları olmalarıydı, dolayısıyla tüm eylemler, kavramsal olarak, Konstantinopolis'teki Osmanlı Sultanı adına yapılıyordu. Mısırlı seçkinler, 'kavramsal olarak' Türkçe konuşan olarak tanımlanabilirler, çünkü Ali'nin Mısır'da iktidarı ele geçiren torunu İsmail Paşa Türkçe konuşup Arapça konuşamazken, sonraki on yıllarda Arapça hızla orduda ve yönetimde yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Hidiv zamanında İsmail Arapça hükümetin resmi dili haline getirildi ve Türkçe sadece Babıali ile yazışmalarla sınırlıydı.[2][3] 'İkinci Turkiyyah' anlamına gelen al-turkiyyah alth-thaniya (Arapça: التركية الثانية) terimi, Sudan'da İngiliz-Mısır egemenliği dönemini (1899-1956) belirtmek için kullanıldı.

Sömürgeye Karşı Mehdi ve Bağımsızlık Hareketi

Bir gemi yapımcısının oğlu olan Muhammed Ahmed, Sudan bağımsızlık hareketini ilk olarak 1881 yılında başlattı. Sudan'daki yabancı müdahaleler ve halka yönelen baskı patlama noktasına gelmişti. Muhammed Ahmed, "Mehdi" olarak Tanrı tarafından tayin edildiğini iddia ederek hareketine kutsal bir form kazandırdı. Halk tarafından bu hareketin kabul görülmesinde Muhammed Ahmed'in mistik kişiliği kadar dönemin ekonomik, siyasal ve sosyal sıkıntıları da etkili olmuştur.

Sudan'daki Mehdi Hareketi, Mısır'daki Urabî Hareketi gibi, Avrupalıların müdahalesine ve uluslararası hukuk nezdinde gerçek egemenlik sahiplerine karşı bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. II. Abdülhamid de Sudan'daki ayaklanmaya bu gözle bakmaktaydı. Ona göre, Sudan sorunu, İngiltere'nin Mısır'daki düzeni bozması sebebiyle meydana gelmiştir. Mısır'daki yönetim boşluğu olmasa bu sorun ortaya çıkmazdı.

Sudan Mehdilik hareketi, Arap yarımadasındaki Vehhabi hareketinin aksine Osmanlı Devleti açısından bir tehdit değildir. Muhammed Ahmed, Sudan'da "Müslümanların beklenen kurtarıcısı" olduğunu iddia ederek doğrudan II. Abdülhamid'in İslam birliği politikasını hedef almasına rağmen Osmanlı Devleti açısından Vehhabilik kadar ideolojik bir tehlike meydana getirmemiştir.

Mehdi ve ardından gelenler İngiltere'ye meydan okumaya devam etti. İngiltere, Sudan'da Mısır'a benzer bir düzen inşa edemeyeceğini gördü. 1881'den 1898'e kadar geçen sürede Mehdi ve arkasından gelenler İngilizlere karşı başarıyla bağımsızlıklarını korudular.

Sömürgeci Rekabet ve Sudan

1896 yılında Fransa, Yukarı Nil'e doğru batıdan girme girişiminde bulunduğu İngiltere bölgedeki nüfuzu açısından endişelendi. Ayrıca, Belçika Kralı Leopold da aynı yönde hareket edecek diye yorumlar yapıyordu. 1885 yılından itibaren Musavva'yı işgal eden İtalyanlar da Etiyopya'yı yeni hedef olarak belirlemişlerdi.

İtalyanlar, Adova'da beklemedikleri bir yenilgi ile karşılaşmalarına rağmen emperyalist hedeflerini sürdürdü. İngilizler ise diğer sömürgecilere karşı meydanı boş bırakmamak için 17 Mart 1896 tarihinde Sudan'ı işgal kararı aldı. Ardından Sudan üzerinde kurdukları İngiliz-Mısır idaresi, Mehdi hareketinin etkilerini yok etmekte başarılı olamadı. İngilizler görünürde Mısır ile Sudan'ın birliğini sürdürürken asıl kendi kolonyal yönetimlerini yerleştirmek istedi. Bu örtülü emperyalist politikalar karşısında Mehdi Hareketi, İngiltere'nin Sudan'ı denetimi altına almasından sonra, değişim göstererek bir millî hareket olmuştur.

Kolonyal Mirasın Fay Hatları

1956'da İngiliz-Mısır ortak yönetimine karşı bağımsızlığını ilan eden Sudan'da, 1881'deki Mehdi hareketinin siyasal etkisi sürdü. 1956'dan Nisan 2019'a kadar büyük ölçüde İslami yönelimli hükümetleri destekleyen askeri rejimler ulusal siyasete hâkim oldu. Mehdi'nin oğullarından Seyyid Abdurrahman (1885-1959) Ümmet Partisi'ni kurdu. Torunu Seyyid Sadık el-Mehdi 1960'larda Sudan'da bu partinin başında başbakan olarak görev yaptı. İktidarına son veren 1969 ihtilaline kadar seküler politikalar izledi.

Sudan, 1956'dan sonra iki uzun iç savaşla mücadele etti. Bu çatışmalar, büyük ölçüde gayrimüslim ve Arap olmayan Güney Sudanlıların Kuzeydeki Arap ve Müslüman idarecilerin ekonomik, politik

ve sosyal hakimiyetine tepkiden kaynaklanıyordu. Birinci iç savaş 1972'de sona erdi, ancak ikincisi 1983'te patlak verdi. 2002-2004'te birkaç anlaşmanın imzalanmasıyla barış görüşmeleri hız kazandı. Ocak 2005'te imzalanan son Kapsamlı Barış Anlaşması (CPA), güneyli isyancılara altı yıl süreyle özerklik tanıdı ve ardından Güney Sudan için bağımsızlık referandumu yapıldı. Ocak 2011'de Güney Sudan'da yapılan referandumdan beklenen sonuç yani bölünme ortaya çıktı. Güney Sudan, 9 Temmuz 2011'de bağımsızlığını ilan etti. Ama söz konusu sorunlar iki tarafta da bitmedi. İki taraf da istikrar ve refaha kavuşmak noktasında hala birçok sorunla baş etmeye çalışıyor.

Sudan'da yaklaşık bir yıl devam eden protesto eylemlerinin ardından, 1989'da darbeyle devlet başkanı olan Ömer el Beşir, 30 yılın ardından 2019 yılında ordu tarafından görevine son verildi. Ortak bir sivil-askeri-yürütme organı olan "Sudan Egemenlik Konseyi" iktidarı eline aldı. Ülke halen "Sudan Egemenlik Konseyi" Başkanı Orgeneral Abdulfettah Abdurrahman el-Burhan tarafından kurulan bir geçiş yönetimi ile idare ediliyor.

İki Bölge ve Darfur Sorunu

Güney Sudan'ın bağımsızlığını takiben, Güney Kordofan ve Mavi Nil (İki Bölge) eyaletlerindeki hükümet ile Sudan Halk Kurtuluş Hareketi arasında çatışma çıktı. Böylece bir milyondan fazla insanı etkileyen bir insani kriz doğdu. Darfur'un batı bölgesinde 2003 yılında patlak veren daha önceki bir çatışma, yaklaşık 2 milyon insanı göçe zorlamış ve çok sayıda kişinin ölümüne neden olmuştu. Darfur'da süren insani kriz henüz çözülmedi. Ama Hükümet güçleri ile muhalefet arasında hem İki Bölgede hem de Darfur'daki çatışmalar büyük ölçüde azaldı. Bununla birlikte, sivil halklar arasında düşük düzeyli şiddet ülke güvenliğini etkileyen temel konudur. Bunun da çaresi, devlet otoritesi tarafından hukuk üstünlüğünün sağlanmasıdır.

BM ve Afrika Birliği, 2007'den beri ortaklaşa bir Darfur Barışı Koruma Gücü'ne (UNAMID) komuta ediyor. Darfur'daki durum daha istikrarlı hale geldikçe Sudan merkezi hükümeti, ekonomik ve demokratik açılım politikalarını sürdürme imkânı bulacaktır. Ancak söz konusu sorunların yaşandığı eyaletlerdeki halkın nabzını tutmak ve durumlarını iyileştirmek noktasında merkezi hükümetin daha yoğun çaba harcaması gereği açıktır. Bu bölgelerin eline silah olarak bağımsızlık kazanan Güney Sudan'ı izlememesi için akılcı ve birleştirici politikaların sürdürülmesi elzemdir.

Mülteciler

Sudan siyasal ve ekonomik sorunlar sebebiyle kendisi göç verdiği gibi göç alan bir ülkedir. Başta Etiyopya, Eritre, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Güney Sudan olmak üzere komşu ülkelere mülteci akınlarıyla karşı karşıya gelmektedir. Silahlı çatışma, zayıf ulaşım altyapısı ve silahlı muhalefet güçleri tarafından erişimin engellenmesi, insani yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, Sudan'ın yeni geçiş hükümeti, ülkedeki gıda güvenliği ve insani durumları yönetmekte zorlanmakta ve yetersiz kalmaktadır. İnsanların ekonomik ve sosyal şartları kötüleştikçe iç ve dış kamuoyunda itibar kaybı yaşayan Geçici Hükümet bir ikilem içindedir. Öyle ki, Hartum'daki idareciler değişmiş olsa da Batı politikası değişmiyor. Sudan hükümetleri maddi yardımlar karşılığında tavizkar bir dış politika izlemeye mecbur kalıyor.

Sudan'ın Yeni Dış Politika Yaklaşımı

Sudan ve Güney Sudan, arasındaki ilişkiler de henüz normalleşmedi. Eylül 2012'de imzalanan güvenlik ve ekonomik anlaşmalar uygulamaya konulamadı. Tartışmalı Abyei bölgesinin nihai durumunun ne olacağı da belirsiz kaldı. Taraflar uzun yılların biriktirdiği sosyal ve ekonomik sorunların çözülmesinde beklenen muvaffakiyeti henüz sağlamış değiller.

6 Ocak 2021'de Sudan, ABD destekli Abraham Anlaşmalarını imzalayarak İsrail ile diplomatik ilişkileri normalleştirdi. 2020'de Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Fas'tan sonra İsrail'le diplomatik ilişkileri normalleştiren dördüncü Arap ülkesi oldu. Etiyopya ile Mısır arasındaki bir sorun olarak görülen Nil Nehri üzerindeki Rönesans Barajı Sudan'ı da ilgilendiren bir sorundur. Bu sorunda

Hartum Kahire'yi desteklerken her iki komşusunun ortasında kalmak da istemiyor. Nil sularındaki kendi haklarını Mısır'ın desteği ile korumak çabasında olduğu görülüyor.

Sudan'ın Bitmeyen Ekonomik Sorunları

Sudan'da eski yönetim devrildi ama pazardaki ürünlerin fiyatları 2-3 kat yükseldi. Sudan'daki yeni yönetim ekonomik sorunlara çare bulamıyor. Bu yüzden, Sudan'daki devrim ruhu hala yaşıyor. Ama Sudan halkı sorunların altında kalan idarecileri istemiyor. Sudan darbesini yapan ekipteki askeri kanat sivil politikacıları suçluyor. Egemenlik Konseyi yapıcı dil kullanarak darbenin sivil ve askeri kanadını uzlaştırmaya çalışıyor.

Sudan'da 2019 yılında yapılan darbenin arka planında ekonomik sorunlar ve enflasyon vardı. 30 yıldır iktidarda olan Ömer el-Beşir'in devrilmesini sağlayan ekonomik kriz Geçici Hükümeti de yoğun bir şekilde meşgul etmektedir.

Sudan Geçici Hükümeti

Bölgeye yönelik bir denklem var ve bu denklemdeki aktörler de ilginç. Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi hattında jeopolitik çıkarlar söz konusu. Bu bölgenin halkları ile yönetimleri arasında siyaset kimyası uyuşmadığı gibi, halkların haklı talepleri siyasal iktidarlardan tarafından yeterince karşılık bulmaz. Ülke yönetimlerinin performansları, halkın taleplerini gerçekleştirmekten çok dış iktidar odaklarını memnun etmek üzere olmaktadır.

Sömürgeci süreçten geçen halkların en önemli sorunu ortak kimlik, gıda, eğitim, sağlık ve güvenlidir. Halk, gıda, eğitim ve sağlık gibi taleplerini yeterli siyasal örgütlenmeden yoksun oldukları için ülke idaresine yansıtma noktasında büyük sorunlarla karşılaşır. İktidarı ele geçiren güç odağı içerde ve dışarda iyice yıprandığında halk sokağa dökülür ve yeni iktidar ortaya çıkar. Göstermelik seçimler yapılsa bile, darbe ile gelenler genellikle bir başka darbe sonucu iktidardan çekilmek zorunda kalır. Bu süreçte halk yeni darbeciler tarafından bir müddet muhatap alınır, demokratik açılımlar tartışma konusu yapılır, ileri demokrasi projeleri için takvim belirlenir ama sonuç alınamaz. Yeni darbeciler halkın ağızına bir parmak bal çalmaktan öteye giden demokratik açılım yapmaktan kaçınırlar. Kendi otoritelerini tesis etmeleri birkaç yıl alır ve ondan sonra bir önceki darbecilerin yaptıklarını yapmaya başlarlar. Sıkı güvenlik tedbirleri, halka gözdağı veren askeri törenler, batıya hoş görünme mesajları ile demokratik açılım programları sözde kalır. Son zamanlarda bazı ülkelerin İsrail ile diplomatik ilişkiler kurma yönündeki politikaları "içeride şahin dışarıda kuzu gibi" olma politikalarının en bariz göstergesidir.

Ömer el-Beşir Mısır ordusunda görev yapan bir asker idi. Sudan ile Mısır'ın tarihten gelen birçok ortak anlayış ve kültürel ortaklık olduğu gibi farklılıklar da söz konusudur. Mısır-Sudan-Etiyopya arasında jeopolitik ihtilaflar sıcak çatışmaya yol açmasa da kayda değer boyuttadır. Sudan'ın güvenliği Kızıldeniz yanında, Mısır, Uganda, Güney Sudan ve Suud-i Arabistan gibi çevresindeki ülkelerin güvenliği ile alakalıdır. Sudan halkının arzusu demokrasi ve kaynakların yerinde kullanılarak ekonomik iyileştirmelerin sağlanmasıdır. Yoksa bir darbeden kaçıp bir başka darbeye maruz kalmak değildir. 2019'da iki yıllık geçiş süreci konuşuldu. Halk bu yönde garantiler alana kadar meydanları boşaltmadı. Ama, aradan iki yıl geçmesine rağmen siviller iktidarın zayıf halkası olmaktan ileri gidilemedi. Bugün Sudan'daki halkın tepkisi de sivil yönetime geçiş sürecinin yavaş ilerlemesi sebebiyledir.

İflas Eden Din Merkezli Siyaset

Afrika'nın yaşadığı sorunlar yumağının unsurlarını Sudan ölçeğinde görmek mümkündür. Sömürgeci idarelerden devralınan kimlik sorunu, belirsiz yapay sınırlar, kabileler arası rekabet, merkezi hükümete karşı kabilelerin geleneksel güçlerini koruma kaygısı, hammadde kaynaklarının ülke yararına kullanılamaması, yönetimde meşruiyet sağlanamaması, gıda, sağlık, eğitim ve temel hürriyetler alanında çözilemeyen sorunlar.

Adı İngiliz-Mısır Kondominyonu olan ama esasen İngiliz Sömürge idaresi demek olan süreçte, Fransız devriminin milliyetçilik ilkesi ile tanışan Sudan, 1956 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde kimlik krizi ile karşılaşmıştır. Bağımsız Sudan'ın kimliğinde coğrafi açıdan Mısır ile bağı, ırk bakımında Afrika ve Arap kökeni ve dini açıdan yerel animist dinler ile Hristiyan ve İslam üzerinde ortak bir kimlik inşa edilmesinin üstesinden gelinebilmiştir. 1956 yılından itibaren 11 darbe teşebbüsü ve 5 darbe gören ülkede Arap-İslam Afro-Arap sentezleri yeterince başarılı olamamıştır. İlkeleri net olarak tayin edilemeyen belirsiz söyleme dayanan ve üzerinde kahir ekseriyetin uzlaşmasıyla oluşmayan ortak kimlik inşa etme politikaları zamanla sonuçsuz kalmıştır. Merkezi idarenin tasavvurları yerel güç odaklarının bazı temsilcileri tarafından kabul edilmemiş veya yeterince anlaşılabilmiştir. Ülkenin bağımsızlık sonrası karşılaştığı en ciddi kriz kuzey-güney entegrasyonudur. Bu kriz yönetilemediği için arka arkaya çıkan iç savaşlar 2011 yılında Güney Sudan'ın ayrılıp bağımsız olmasıyla sonuçlanmıştır.

Sudan'da bağımsızlık ilanının yapıldığı 1956'dan 2021 yılına gelene kadar 5'i başarılı 6'sı başarısız toplam 11 askeri darbe ve darbe girişimi yaşandı. Bunun dışında daha ufak çaplı girişimler de söz konusu oldu. Bağımsızlık sonrası ülke siyasetine iki darbeci lider damgasını vurdu. Birincisi, Cafer Numeyri (1972-1986) 16 yıl iktidarda kalırken ikincisi olan Ömer el-Beşir (1989-2019) 30 yıl iktidarda kalarak Sudan'ın kaderini eline aldı. Sudan'ın milli kahramanı Mehdi ailesi ise demokratik seçimlerde işbaşına gelerek ulusal saygınlığını korumaktadır.

Sudan'daki son darbe girişimi ülkenin yapısal sorunlarının devam ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 11 Nisan 2019'da askeri darbe ile Sudan'ı yöneten askeri ve sivil kanatları olan geçici hükümet birçok askeri darbe girişimi yanında ekonomik ve siyasi krizlere de çare bulmaya çalışmaktadır.

Sudan daha önceki tecrübelerine dayanarak sorunlarına acil çözümler bulmak durumunda olduğunun farkındadır. Sudan'da çözüm bekleyen sorunlar ve toplumsal düzene karşı tehditler devam ederken Sudan halkı birlik ve beraberlikten yana tavır almaktadır. Yeni yönetime de sorunların çözümü için sabırla destek vermektedir.

Sudan tarihi birikimi, milli iradesi ve toplumsal dayanışma gücüyle sorunlarını çözebilecek ve geleceğini aydınlatacak güçtedir.

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Tarih Bölümü